

Антыцытаты ў сучаснай беларускай мове

Святлана Іванова, Яўген Іваню

Могілёў

Антицитаты в современном белорусском языке (аннотация)

В статье определяются количественный состав, сферы употребления, происхождение, прототипы и их текстовые источники, способы и средства деривации и структурные типы антицитат в современном белорусском литературном языке.

0. Уводзіны. Разам з пашыраным ужываннем крылатых слоў без змянення іх сэнсу і знешняй формы вельмі часта яны выкарыстоўваюцца ў маўленні з пэўнымі змяненнямі, у мадыфікаваным выглядзе. Змяненні звычайна не закранаюць змест крылатых слоў, паколькі яго захаванне з'яўляецца абавязковай умовай ужывання крылатых слоў як інтэртэкстаў. У тых жа выпадках, калі трансфармацыя знешняй формы вядзе да змянення сэнсу крылатых слоў, утвараюцца новыя адзінкі, якія або выконваюць наміраўную функцыю (скіраваны на адлюстраванне нейкай з'явы, падзеі, служаць для наймення нейкіх рэалій ці выражэння пачуццяў і г. д.), або ствараюцца выключна дзеля жарту, іранічнага асэнсавання рэчаіснасці, пародыі на зыходную адзінку, змест яго тэкставай крыніцы шчыра і светла глядзіць яе аўтара. Такія парадыйныя, іранічныя, жартаўлівыя трансфармацыі крылатых слоў адносяцца да жанру так званых „антыцытат“ (як разнавіднасці антыпрыказак у шырокім разуменні, паводле Mieder, 1997) і досыць распаўсюджаны ў цяперашні час у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Трэба заўважыць, што беларускія антыпрыказкі на сённяшні дзень зусім не даследаваныя. Парадыйныя ці жартаўлівыя перафразаванні прыказак, крылатых слоў, вядомых літаратурных выслоўяў разглядаюцца, як правіла, на фоне агульнага аналізу трансфармацый зыходных адзінак з рознымі мэтамі ў тэкстах розных стыляў і жанраў. Таму вывучэнне антыпрыказак як асобных лінгвістычных адзінак (найперш паводле іх якаснага і колькаснага складу, сфер функцыянавання, прататыпаў, спосабаў утварэння і структурных тыпаў) з'яўляецца адной з актуальных задач сучаснай беларускай фразеалогіі і парэміялогіі.

1. Агульная колькасць беларускіх антыпрыказак (у іх шырокім разумеўні), зафіксаваных аўтарамі артыкула ў розных крыніцах, складае больш за 1800 адзінак. Трэба заўважыць, што дакладную колькасць антыпрыказак, якія ужываюцца ў сучаснай беларускай мове на сённяшні дзень вызначыць немагчыма з прычыны таго, што працэс іх актыўнага стварэння яшчэ не скончыўся. Шмат антыпрыказак (каля 35,0 %) запазычаецца з рускай мовы (Мокиенко – Вальтер, 2006). Беларускія антыпрыказкі маюць розныя маўленчыя сферы функцыянавання, адрозніваюцца сваім паходжаннем (ад тых ці іншых зыходных адзінак), спосабамі ўтварэння, структурай, тэматычнай прыналежнасцю і інш.

2. Сфера функцыянавання беларускіх антыпрыказак даволі разгалінаваная, яны актыўна ужываюцца ў наступных функцыянальна-стылістычных разнавіднасцях сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

2.1 Мова мастацкай літаратуры, дзе антыпрыказкі выкарыстоўваюцца пераважна як сродкі выражэння разнастайных відаў камічнага. Шмат антыпрыказак можна знайсці, напрыклад, у творах класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа (1882–1956), параўн.: *Баба волас доўгі мае, Каго хочаш ашукае* („Новая зямля“) ← *У бабы волас доўгі, а розум кароткі; Касцей гарэлка не паломіць* („Новая зямля“) ← *Пар касцей не ломіць; Кожнай агародзіне свой час* („На ростанях“) ← *Усяму свой час* і да т. п. Аднак такія адзінкі маюць ярка выражаны характар і могуць страчваць, або наадварот набываць, парадыйны змест па-за кантэкстам твора, што дазваляе адносіць іх да жанру антыпрыказак толькі умоўна.

2.2 Публіцыстыка і мова СМІ, пераважна спецыялізаваныя сатырычныя выданні кшталту старэйшага беларускага сатырычна-гумарыстычнага часопіса „Вожык“ (выдаецца са жніўня 1945 года). Шмат антыпрыказак сустракаецца таксама ў спецыяльных рубрыках гумарыстычнага характару, якія існуюць у розных перыядычных выданнях (напрыклад, рубрыка „Усміхнемся!“ у штодзённай газеце „Звязда“ і да т. п.).

2.3 Гутарковая мова, дзе антыпрыказкі з цягам часу замацоўваюцца ў маўленні і могуць страчваць свой парадыйны сэнс (у адносінах да зыходнай адзінкі), паколькі ўступаюць у парадыматычныя адносіны (найчасцей антанімічныя або сінанімічныя) з адзінкамі парэміялагічнай падсістэмы мовы. Так, прыказкі *Праца дурня любіць, Праца не воук, у лес не ўцячэ* і да т. п. першапачаткова, відаць, былі антыпрыказкамі, у якіх парадывалася адна з традыцыйных прыказкавых мудрасцей – ухваленне працы як асновы жыцця чалавека ў грамадстве.

2.4 Інтэрнэт-маўленне, у якім шырокае распаўсюджанне антыпрыказак (Іваноў, 2010) з’яўляецца адлюстраваннем, з аднаго боку, імкнення да крытычнай ацэнкі традыцыйных норм жыцця і поглядаў на свет (*Век*

жыві – век грошы збірай; Не адкладвай на заўтра тое, што можна купіць сёння; Не май сто рублёў, а май сто даляраў; Не месца ўпрыгожвае чалавека, а зарплата і да т. п.), а з другога, уласцівай сучаснаму грамадству адмаўленню існуючай сацыяльнай рэчаіснасці праз яе карнавалізацыю, што ў сваю чаргу, стымулюе карнавалізацыю мовы на аснове моўнай гульні (Куй жалеза, пакуль куй ёсць; Не кажы гоп, пакуль не гопнешся і да т. п.).

3. Прататыпы беларускіх антыпрыказак – гэта розныя адзінкі ад ідыём да цэлых тэкстаў малых літаратурных жанраў.

3.1 Прыказкі (каля 75,0 %), як уласна беларускія, так і запазычаныя з іншых моў, пераважна з рускай, напр.: *Ведае сала, хто яго з’еў* ← *Ведае (знае) кошка, чыё сала з’ела*; *Колькі вярвачыцы не віцца, а канцоў усё роўна два* ← *Колькі вярвачыцы ні віцца, а канцу быць (канец будзе)*; *Малы жук, ды сяброў як навядзе...* ← *Малы жук, ды вялікі гук*; *Напужаная варона і вераб’я перапужае* ← *Напалоханая варона і вераб’я баіцца*; *Не такі страшны чорт, як ягоная жонка* ← *Не такі (так) чорт страшны, як яго малююць*; *Рыхтуй сані летам, а пасаду з моладу* ← *Рыхтуй калёсы зімой, а сані летам*; *У ціхім балоце чэрці спяць* ← *У ціхім балоце (вадзе) чэрці водзяцца (вядуцца)*; *Хто парася украў, у таго на патэльні пішчыць* ← *Хто парася (парасё) украў, у таго ў вушах (увушышу) тшчыць* і да т. п. Менавіта ў прыказках адлюстроўваюцца асноўныя традыцыйныя ўяўленні грамадства аб прыродзе, фізічным і духоўным свеце чалавека, сацыяльных адносінах, этычных і эстэтычных каштоўнасцях і інш. Яны вядомыя большасці носьбітаў мовы і высмейваюцца ў антыпрыказках, паколькі часта супярэчаць рэаліям сучаснага жыцця (або поглядам на свет у межах пэўнай субкультуры).

Акрамя уласна прыказак пры ўтварэнні антыпрыказак (у шырокім разуменні) могуць выкарыстоўвацца у якасці зыходных наступныя адзінкі.

3.2 Ідыяматычныя выразы з яскравай вобразнасцю (каля 2,5 %), напр.: *Курым на смех* ← *Курам на смех*; *Як кіт наплакаў* ← *<як> кот наплакаў* (асмяянне і парадыванне фразеалагізмаў рэалізуецца праз наўмыснае скажэнне іх знешняй формы, што вядзе да ўтварэння бяссэнсіцы).

3.3 Шырока вядомыя мастацкія творы або выслоўі з мастацкіх, публіцыстычных ці іншых літаратурных твораў (каля 6,0 %), у тым ліку на рускай мове, якая дамінуе як мова камунікацыі ў Беларусі, напр.: *Эх, скручу я дудку! Такое зайграю...* *А лепей ня буду. І табе ня раю* ← *Эх, скручу я дудку! Такое зайграю, Што ўсім будзе чутна Ад краю да краю!* (радка з верша Ф. Багушэвіча „Мая дудка“ з яго кнігі „Дудка беларуская“, 1891).

Або: *Адарвалі мышку лапу, затіхнулі над канапу. Усе адно яго ня кіну: у ім значка какаіну!* ← руск. *Уронили мышку на пол, Оторвали мышке лапу. Всё равно его не брошу – Потому что он хороший* (верш А. Барто „Мишка“ з цыкла „Игрушки“, 1933).

3.4 Крылатыя словы (каля 16,5 %) як з уласна беларускіх крыніц, так і іншамоўных, пераважна з рускамоўных, вельмі часта шырока ўжывальныя адзінкі (якія нярэдка ўжо страцілі у свядомасці носьбітаў мовы асацыяцыйную сувязь з тым тэкстам, адкуль яны паходзяць, і ужываюцца ў маўленні як прыказкі), напр.: *Жыццё – гэта гульня. У дурня ← Што наша жыццё? – Гульня* (< руск. *Что наша жизнь? – Игра* – выслоўе з лібрэта М. І. Чайкоўскага да оперы П. І. Чайкоўскага „Пиковая дама“, 1890, паводле аднайменнай аповесці А. С. Пушкіна, 1833); *Комплекс Экзюперы: мы ў адказе за тых, каго своечасова не пасладі ← Мы адказваем за тых, каго прыручылі* (< руск. *Ты навсегда в ответе за тех, кого приручил* – выслоўе у перакладзе Н. Галь з рамана А. дэ Сент-Экзюпері „Маленькі прынец“, 1943); *Ня дай мне, Божа, з’ехаць з глузду. Ужо лепей кіі... шары і лузу! ← Ня дай Господзь мне страіць клёк. Не, лепей торба і кіек...* (радкі у перакладзе Р. Барадуліна з верша А. С. Пушкіна „Не дай мне бог сойти с ума“, 1833).

Тыя антыпрыказкі, прататыпамі якіх з’яўляюцца крылатыя словы, а таксама шырока вядомыя мастацкія творы або літаратурныя выслоўі, мэтазгодна азначаць як **антыцытаты** і разглядаць асобна ад уласна антыпрыказак (антыпрыказак у іх вузкім разуменні) – такіх адзінак, прататыпамі якіх з’яўляюцца прыказкі.

Колькасны склад беларускіх антыцытат можна вызначыць толькі вельмі прыблізна, паколькі іх стварэнне і функцыянаванне мае яскрава і ідывідуальна-маўленчы характар з прычыны таго, што корпус шырока вядомых цытат мае вельмі дробную ідыялектную (ідывідуальна-маўленчую) дыферэнцыяцыю, дарэчы, значна большую, чым корпус шырока ўжывальных прыказак (так, у парэміялагічных мінімумах розных моў цытат ніколі не было больш за 5,0 %).

Агульная колькасць беларускіх антыцытат, зафіксаваных аўтарамі ў мове беларускага перыядычнага друку і ў Інтэрнэт-маўленні, складае каля 300 адзінак, якія размяжоўваюцца паводле рознага паходжання прататыпаў, спосабаў і сродкаў дэрывацыі, структурных тыпаў.

4. Тэкставыя крыніцы крылатых слоў як прататыпаў антыцытат у сучаснай беларускай літаратурнай мове падзяляюцца на наступныя.

4.1 Фальклорныя творы (пераважна малых жанраў), як уласна беларускія, так і іншамоўныя (пераважна рускія), напр.: *Адны жылі-былі, а іншыя былі. але не дажылі* ← *Жылі-былі...* (традыцыйны зачын казак ва

ўсходнеславянскім фальклоры); *Аты-баты, ішлі дэбаты* ← *Аты-баты, ішлі салдаты* (< руск. *Аты-баты, шли солдаты...* – пачатак рускай народнай лічылкі).

4.2 Святое Пісанне, напр.: *Казламі адпушчэння часцей за усё бываюць бараны* ← *казёл адпушчэння* (Лев., 16, 9, 10); *Калі пралез праз вушка іголки – паспрабуй давесці, што ты не вярблюд* ← *Лягчэй вярблуду пралезці праз вугольнае вушка, чым багатаму увайсці у царства Божае* (Мф., 19, 24; Лк., 18, 25); *Кесарава – кесару, слесарава – слесару* ← *Кесарава Кесару <, а богава Богу>* (Мф., 22, 15 – 21; Лк., 11, 42); *У чужым воку бачыш пылінку, а на сваёй галаве і рагоу не заўважаеш* ← *У чужым воку саломінку бачым, а у сваім і бярвяна не заўважаем* (Мф., 7, 5).

4.3 Творы мастацкай літаратуры і драматургіі розных эпох і народаў, у тым ліку і беларускай:

а) **раманы, ановесці, апавяданні і г. д.**, напр.: *Апетыт прыходзіць у гасцях* ← *Апетыт прыходзіць у часе яды* (< фр. *Gappétit vient en tangeant* – афарызм з рамана Ф. Рабле „Гарганцюа і Пантагруэль“, 1532, дзе ужываецца як цытата з трактата епіскапа Ж. дэ Анжэ „Аб прычынах“, 1515); *Усе няшчасці чалавека ад таго, што ён створаны для ішчасця* ← *Чалавек народжаны для ішчасця, як птушка для палёту* (< руск. *Человек рождён для счастья, как птица для полёта* (выслоўе з апавядання У. Г. Караленкі „Парадокс“, 1894);

б) **паэмы, вершы і г. д.**, напр.: *А хто там ідзе? А хто там ідзе? Рэвізоры* ← „*А хто там ідзе?*“ – назва верша Я. Купалы, 1905–1907); *Пры адчыненым акне ў Еўропу сон здаравейшы* ← *У Еўропу прасячы акно* (< руск. *в Европу прорубить окно* – выраз з паэмы А. С. Пушкіна „Медный всадник“, 1833); *Шукаць, знайсці і не перахаваць...* ← *Змагацца і шукаць, знайсці і не здавацца* (< англ. *To strive, to seek, to find, and not to yield* – выслоўе з паэмы А. Тэпісана „Уліс“, 1842, паўторанае ў рамане В.А. Каверына „Два капітана“, 1938 – 1944);

в) **байкі**, напр.: *Асёл з дыпламам – ужо не асёл, а дыпламаваны баран* ← „*Дыпламаваны баран*“ (назва байкі К. Крапівы, 1926); *Зязюля хваліць пеўня, а певень топча курыцу* ← *Зязюля пеўня ўсхваляе, Таму што хваліць ён яе* (< руск. *Кукушка хвалит петуха За то, что хвалит он кукушку* – радкі з байкі І.А. Крылова „Кукушка и петух“, 1834);

г) **п’есы**, напр.: *Жыццё – не толькі барацьба, але і іншыя віды спорту* ← *Жыццё – <гэта> барацьба* (выслоўе з трагедыі Эўрыпіда „Ікетида“, паўторана Сенекай у „*Epistolae morales*“: *Vivere militare est*); *Чалавек! – гэта гучыць горда, пакуль не пачынае заплятацца язык* ← *Чалавек – гэта гучыць горда* (< руск. *Человек! Это звучит гордо!* – афарызм з п’есы М. Горкага „На дне“, 1902).

4.4 Публіцыстычныя тэксты, напр.: *Беражыце мужчын! Не выходзьце замуж!* ← *Беражыце мужчын* (< руск. „Берегите мужчин!“ – заглавак артыкула Б. Ц. Урлапіса ў газеце «Літаратурная газета» ад 24 ліпеня 1968 пра тое, што мужчыны паміраюць значна раней, чым жанчыны); *Вучыцца, вучыцца, вучыцца... А калі працаваць?* ← *Вучыцца, вучыцца і вучыцца* (< руск. *Учиться, учиться и ещё раз учиться* – выслоўе з артыкула У.І. Ульянава-Леніна „Лучше меньше, да лучше“, 1923).

4.5 Навуковыя тэксты, напр.: *Колькі б не шукалі ісіну ў віне, на самой справе яна знаходзіцца ў гарэцы* ← *Ісіна ў віне* (< лац. *In vino veritas* – афарызм з „Naturalis historia“ Пліні: Старэйшага, 23/24 – 79).

4.6 Выказванні вядомых асоб (гістарычных, дзяржаўных і культурных дзеячаў), напр.: *Ведаем мы вас, але не можам пазнаць сябе* ← *Пазнай самага сябе* (< гр. *Γνωθί σεαυτον* – выслоўе Фалеса, аднаго з старажытнагэрачаскіх „сямі мудрацоў“, якое было напісана на фронтонах храма Апалона ў Дэльфах); *Грошы не пахнуць, а на смак лепш не каштаваць* ← *Грошы не пахнуць* (< лац. *Non olet pecunia* – выслоўе старажытнарымскага імператара Веспасіяна, 69 – 79); *Жыць стала лепш... За мяжой* ← *Жыць стала лепш, <таварышы,> жыць стала веселей* (< руск. *Жить стало лучше, товарищи. Жить стало веселее* – словы з прамовы І.В. Сталіна 17 лістапада 1935);

4.7 Мова кіно, напр.: *Каб ты жыў на адну Нобелеўскую прэмію!* ← *Каб ты жыў на адну зарплату!* (< руск. *Чтоб ты жил на одну зарплату!* – фраза з к/ф рэжысэра Л. Гайдая „Брыліантовая рука“, 1969); *Ну, дыета, пачакай!* (*надпіс на торце*) ← *Ну, заяц, пачакай!* (< руск. *Ну, заяц, погоди!* – выраз з м/ф рэжысэра В.М. Кацёначкіна „Ну, погоди!“, 1969–1992).

4.8 Тэксты масавай камунікацыі, якія сталі прэцэдэнтнымі:

а) эніграфічныя (надпісы рознага зместу ў грамадскіх месцах), напр.: *Беражыце лес ад пажарау, бо не будзе з чаго рабіць запалкі!* ← *Беражыце лес ад агня (ад пажару)!* (*надпіс каля лясных масіваў*); *Пешаходы і вадзіцелі, будзьце ўзаемацвярозымі* ← *Пешаходы і вадзіцелі, будзьце ўзаемаветлівымі* (*надпіс каля пешаходных пераходаў на скрыжаваннях, уздоўж дарог*);

б) палітычныя (лозунгі, заклікі і да т. п.), напр.: *Пралетарыі усіх краін, пахмяняйцеся!* ← *Пралетарыі усіх краін, яднайцеся!* (< ням. *Proletarier aller Länder, vereinigt euch!* – лозунг Міжнароднага рабочага руху, сфармуляваны К. Марксам і Ф. Энгельсам у „Маніфэсце Камуністычнай партыі“, 1848);

в) рэкламныя, напр.: *Адзін грам нікаціну забівае каня. Так яму і трэба: хай не курыць* ← *Адзін грам нікаціну забівае каня* (выраз з сацыяльнай рэкламы Міністэрства аховы здароўя Рэспублікі Беларусь); *Заплаці падаткі – і спі спакойна з кім хочаш* ← *Заплаці падаткі і спі спакойна*

(< руск. *Заплати налоги – и спи спокойно* – выраз з тэлевізійнага роліка сацыяльнай рэкламы Міністэрства па падатках і зборах Расійскай Федэрацыі).

5. Спосабы і сродкі дэрывацыі антыцытат. Пры утварэнні антыцытат зыходныя адзінкі трансфармуюцца на розных узроўнях – фанетычным, марфалагічным, лексічным, сінтаксічным – і падпарадкоўваюцца тым жа законам пераутварэння, якія характэрныя для парэміі, хоць і маюць прыкметныя адрозненні ў мэтах трансфармацыі, у прадуктыўнасці спосабаў і ў наборы фармальных і семантычных сродкаў пераутварэнняў (гл. Іваноў, 2005).

5.1 Спосабы дэрывацыі антыпрыказак характарызуюцца рознай прадуктыўнасцю. Асноўныя з іх (паводле памяншэння ступені прадуктыўнасці) наступныя.

5.1.1 Рознаузроўневыя трансфармацыі зыходнай адзінкі, напр.: *Бяз родных ніў, бяз роднай хаты тшу я толькі кампраматы! Ананім* ← *Ад родных ніў, ад роднай хаты* (радкі з верша М. Багдановіча „Слуцкія ткачы“, 1912: „Ад родных ніў, ад роднай хаты У панскі двор дзеля красы Яны, бяздолныя, узяты Ткаць залатыя паясы...“); *Доўгія ногі – не раскоша, а сродак руху* ← *Аўтамабіль – не раскоша, а сродак перамяшчэння* (< руск. *Автомобиль – не роскошь, а средство передвижения* – афарызм з рамана І. Ільфа і Я. Пятрова „Золотой телёнок“, 1931); *Лепш больш, але менш* ← *Лепш менш, ды лепш* (< руск. „Лучше меньше, да лучше“ – назва артыкула У І. Ульянава-Леніна, 1923); *Мой родны кот, як ты мне мілы!* ← *Мой родны кут, як ты мне мілы! Забыць цябе не маю сілы* (першыя радкі паэмы Я. Коласа „Новая зямля“, 1919–1923); *Час цячэ, і ўсё не мяняецца* ← *Усё цячэ, усё мяняецца (змяняецца)* (< ст. грэч. *Πάντα ῥεῖ* – афарызм Геракліта Эфэскага, каля 520 – 460 да н. э.).

5.1.2 Разгортванне пэўнага вобраза зыходнай адзінкі, напр.: *Не лаві варон, якім Бог не паслаў кавалачак сыру* ← *Вороне раз Гасподзь паслаў кавалак сыру* (< руск. *Вороне как-то Бог послал кусочек сыра...* – першыя радкі байкі І. А. Крылова „Ворона и лисица“, 1807); *Пралез праз вуголінае вушка – можаш не прадстаўляцца* ← *Лягчэй вярблюду пралезіць праз вуголінае вушка, чым багатаму увайсці ў царства Божае* (гл. 4.2).

5.1.3 Далучэнне да зыходнай адзінкі новага тэксту з мэтай іранічнага або жартаўлівага каментарыя зместу крылатага выразу, напр.: *Народжаныя поўзаць лятаць не могуць. Затое могуць вельмі высока запавузаць* ← *Народжаныя поўзаць лётаць не можа* (< руск. *Рождённый ползатъ – летать не может!* – афарызм з верша ў прозе М. Горкага „Песня о соколе“, 1895); *Прыйшоў, убачыў, перамог і... пачаў плаціць аліменты* ← *Прыйшоў, убачыў, перамог* (< лац. *Veni, vidi, vici* – выслоўе Гая Юлія Цэзара, 102 або

100 – 44 да н. э., якім ён паведаміў у лісце да свайго сябра Амінтыя аб перамозе ў бітве пры Зелі ў жніўні 47 да н. э. над панціўскім царом Фарнакам, сынам Мітрыдата); *Рукацісы не гараць. А вось ганарары знікаюць бяследна* ← *Рукацісы не гараць* (< руск. *Рукописи не горят* – афарызм з рамана М.А. Булгакава „Мастер и Маргарита“, 1929 – 1940).

5.1.4 Увядзенне зыходнай адзінкі (або яе перафразаваннай формы) у той ці іншы стандартны кантэкст, напр.: *Плакат ля увахода ў лабірынт: „Дарогу маладым!“* ← *Маладым у нас дарога ўсюды* (< руск. *Молодым везде у нас дорога, Старикам везде у нас почет* – выслоўе з песні І. В. Дунаеўскага на словы В. І. Лебедзева-Кумача „Песня о Родине“, 1936, якая ўпершыню прагучала ў к/ф рэжысёра Р.В. Аляксандрава „Цирк“, 1936).

5.1.5 Кантамінацыя двух (ці больш) зыходных тэкстаў (або іх частак), адным з якіх часта з’яўляецца прыказка або фразеалагізм, напр.: *Будуць і ваукі сытыя, і авечкі цэлыя, калі ёсць казёл адпушчэння* ← *І ваукі сытыя, і авечкі цэлыя* (прыказка) + *казёл адпушчэння* (Лев., 16, 9, 10); *Народжаны поўзаць лятаць не можа, затое можа стаць птушкай высокага палёту* ← *Народжаны поўзаць лётаць не можа* (гл. 5.1.3) + *птушка высокага палёту* (фразеалагізм); *Наш паравоз ляціць уперад. А воз і сёння там* ← *Наш паравоз ляці наперад* (< руск. *Наш паровоз вперёд лети!* В коммуне остановка – радкі з песні П. Зубакова на словы А. Снівака „Паровоз“, 1922) + *А воз і сёння там* (< руск. *А воз и ныне там* – радок з байкі І. А. Крылова „Лебедь, Щука и Рак“, 1816).

5.2 Фармальныя сродкі утварэння антыцытат шляхам трансфармацыі зыходных адзінак падзяляюцца (паводле змяншэння ступені рэгулярнасці ўжывання) на наступныя.

5.2.1 Субстытуцыя асобных кампанентаў і/або пэўных частак зыходнай адзінкі, напр.: *Скажы мне, што ты думаеш, і я скажу табе, колькі дзён засталася да тваёй зарплаты* ← *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра), <і> я скажу, хто ты* (< ісп. *Dime con quien andas y te dire quien eres* – афарызм з рамана М. дэ Сервантэса Сааведры „Дон-Кіхот“, 1605–1615); *Чым менш жанчыну мы кахаем – тым болей часу нам для сну* ← *Чым больш жанчыну мы кахаем, тым спадабацца ёй лягчэй* (< руск. *Чем больше женщину мы любим, тем легче нравимся мы ей* – афарызм з рамана ў вершах А.С. Пушкіна „Евгений Онегин“, 1823 – 1831).

5.2.2 Устаўка ў зыходную адзінку нейкага новага кампанента, што можа прыводзіць да змянення сінтаксічнай структуры выказвання, напр.: *Глядзі з карань пры вырошчванні цукровых буракоў* ← *Глядзі у карань!* (< руск. *Смотри в корень!* – выслоўе К. Пруткава з яго твора „Мысли и афоризмы“, 1854); *Колькі б ні спрачаліся, ісціна – не у віне, а у закусцы* ← *Ісціна у віне* (гл. 4.5).

5.2.3 Элімінацыя асобных кампанентаў або нейкай часткі зыходнай адзінкі, напр.: *Смяецца той, хто смяецца* ← <Добра> *смяецца той, хто смяецца апошні (апошнім)* (< фр. *Rira bien qui rira le dernier* „Добра будзе смяецца, той хто смяецца апошнім” – афарызм з байкі Ж. П. К. дэ Фларыяна „Два селяніна і хмара”, 1792 < англ. *He laughs best that laughs last* „Лепей за усіх смяецца той, хто смяецца апошнім” – афарызм з п’есы Дж. Ванбру „Сельскі дом”, 1703).

5.2.4 Інверсія кампанентаў зыходнай адзінкі, напр.: *Кожнае выключэнне мае свае правіла* ← *У кожнага правіла ёсць свае выключэнне* (< лац. *Nulla regula sine exceptione* – афарызм Сенекі, каля 4 да н. э. – 65 н. э., паўтораны А. С. Пушкіным у рамане ў вершах „Евгений Онегин”. 1823 – 1831: „Правил нет без исключений”); *Народжаны лётаць поўзаць не можа* ← *Народжаны поўзаць лётаць не можа* (гл. 5.1.3).

6. Структура антыцытат даволі разнастайная. Можна вылучыць тры іх асноўныя структурныя тыпы.

6.1 Фразавыя адзінкі, якія могуць быць пабудаваны, відаць, па усіх мадэлях простых і складаных сказаў, што сустракаюцца ў крылатых словах і літаратурных выслоўях, напр.: *Каханне – не раскоша, а самы надзейны метад назбавіцца ад уласных грошай* ← *Аўтамабіль – не раскоша, а сродак перамяшчэння* (гл. 5.1.1); *Не крадзі ў бліжняга – суседзі убачаць* ← *Не крадзі* (выслоўе са Святога Пісання, адзін з Божых заветаў); *Сцісласць – сястра, нават калі і таленту няма* ← *Сцісласць – сястра таленту* (< руск. *Краткоеть – сестра таланта* – афарызм А. П. Чэхава з яго ліста да Ал. П. Чэхава 11 красавіка 1889).

6.2 Суперфразавыя адзінкі, якія складаюцца з фразы, уведзенай у пэўны кантэкст, найперш з так званых велерызмаў (< англ. *wellerism*) – кампазіцыйных формул з трох частак накіштальт „*Нешта казаў нехта, калі ён рабіў штосьці*” (або толькі з дзвюх частак – „*Нешта казаў нехта*”), напр.: „*З галавой быць добра, а без галавы лепі*”; – сказаў „*Коннік без галавы*” ← *Коннік без галавы* (< англ. „*The Headless Horseman*” – назва рамана Т.М. Рыда, 1866); „*Не хлебам адным будзе сыты чалавек*”; – *мовіў повар і дабавіў у катлеты мяса* ← *Не хлебам адзіным живе чалавек* (Лк., 4, 4: „*Не аб хлебе адзіным жыў будзе чалавек*”); *Мядзведзь: „Акажу паслугу”* ← *Мядзведжая паслуга* (< руск. *медвежья услуга* – выраз склаўся на аснове абагульнення зместу байкі І.А. Крылова „Пустынник и медведь”, 1808).

6.3 Звышфразавыя адзінкі, якія або маюць структуру дыялога, або складаюцца з ланцужка сказаў, звязаных паміж сабой звышфразавымі адносінамі, напр.: *З мілым рай і ў шалашы. Галоўнае, што кухні ў ім няма* ← *З каханым (з мілым) рай і ў шалашы* (< руск. *С милым рай и в шалаше* – афарызм з верша Н.М. Ібрагімава „Руская песня”, 1815); *Хто смяец-*

ца апошнім? Той, да каго пазней даходзіць ← <Добра> смяецца той, хто смяецца апошні (апошнім) (гл. 5.2.3).

7. **Антыцытаты і парэміялагічны мінімум мовы.** Абавязковай умовай стварэння антыцытаты з'яўляецца веданне носьбітамі мовы яе прататыпа, інакш пародыя або жарт траціць сэнс. Гэтую асаблівасць антыцытат, дарэчы, можна выкарыстаць для ўдакладнення парэміялагічнага мінімуму сучаснай беларускай мовы, паколькі яны з'яўляюцца трансформамі найбольш вядомых і распаўсюджаных крылатых слоў, якія часта страчваюць у свядомасці носьбітаў мовы асацыяцыйную сувязь з тэкставымі крыніцамі свайго паходжання і ўжываюцца ў маўленні як прыказкі.

Спіс літаратуры

- ВАЛЬТЕР, Х. – МОКИЕНКО, В. М.: Антипословицы русского народа. Санкт-Петербург: Нева 2005. 573 с.
- ІВАНОУ, Я.: Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў. In: Грани слова. Сборник научных статей к 65-летию профессора В. М. Мокиенко. Ред. М. Алексеев, Х. Вальтер. Москва: ЭЛПИС 2005, с. 463 – 468.
- ІВАНОУ, Я.: Антыпрыказкі Байнэта. Мінск: Права і эканоміка 2010. 76 с.
- MIEDER, W.: Verkehrte Worte. Antizitate aus Literatur und Medien. Wiesbaden: Quelle & Meyer 1997. 356 s.